

Nevad Kahteran

PLATFORMA ZA ISLAMSKO-KONFUCIJANSKO- DAOISTIČKI DIJALOG NA BALKANU

THE BALKANS STANDPOINT FOR ISLAM, CONFUCIANISM AND DAOISM IN CIVILIZATIONAL DIALOGUE

Sažetak

Autor ovog teksta je inicirao ovaj pionirski projekt kako bi uveo najnovije izvanredno znanje u filozofskim studijama kineske filozofije u filozofski krug ex-jugoslavenskih zemalja (tj. regiju bosanskog/srpskog/hrvatskog područja što dijeli gotovo istu vrstu jezika) u svrhu istraživanja kako filozofske ideje i pristupi iz ovog područja (kao što je islamska filozofija) i one iz kineske filozofske tradicije mogu učiti jedni od drugih i dati združeni doprinos zajedničkom filozofskom poduhvatu. Otuda, fokus je na novim granicama suvremenih filozofskih studija o kineskoj filozofiji. Zbilja, vrlo je filozofski zanimljivo i značajno da se istraži kako kroz konstruktivni angažman između bosanskih/srpskih/hrvatskih i kineskih filozofskih tradicija oni mogu učiti jedni od drugih i napraviti zajedničke doprinose nizu pitanja ili tema od filozofskog značaja.

Ključne riječi: konstruktivni angažman komparativne filozofije, Han Kitab, islam, konfucijanstvo i daoizam u civilizacijskom dijalogu na Balkanu

Summary

Author of this paper has initiated this pioneering project to introduce recent remarkable scholarship in philosophical studies of Chinese philosophy to the philosophical circle of the ex-YU countries, (i.e., the

region of Bosnian/Serbian/Croatian areas that share almost the same kind of language) for the purpose of exploring how philosophical ideas and approaches from this area (such as Islamic philosophy) and those from the Chinese philosophical tradition can learn from each other and make joint contributions to the common philosophical enterprise. So, the focus has been set on new frontiers of contemporary philosophical studies of Chinese philosophy. Indeed, it is rather interesting, from the philosophical viewpoint and significant to explore how through constructive engagement between the Bosnian/Serbian/Croatian and Chinese philosophical traditions can have them learn from each other and make joint contributions to a series of issues or topics of philosophical magnitude.

Key words: *constructive engagement of comparative philosophy, Han Kitab, Islam, Confucianism and Daoism in civilizational dialogue in the Balkans.*

* * *

Usuđujem se kazati, skupa s profesorom Jamesom W. Heisigom, da mogu biti siguran kako se pridružujem određenom broju istraživača u očekivanju vremena s radošću i veseljem kada će bogato religijsko i filozofsko naslijeđe jugoistočne Europe, te Balkanskog poluotoka napose, početi bacati svoja jedinstvena svjetla na intelektualne tradicije i Kine i Japana, u procesu koji sada sazrijeva kroz suradnju sve više narastajuće internacionalne zajednice učenjaka¹. Uostalom, kao i uz onaj prethodni ko-editorijal o japanskoj filozofiji („Frontiers of Japanese Philosophy 5“ / „Nove granice japanske filozofije“, Nanzan – Šahinpašić, Nagoya – Sarajevo, 2009), kao i spomenuti profesor Heisig mogli bismo kazati da je to na rubu – ili na „granicama“ svjetskog filozofskog oblika.

¹ U „Predgovoru“ *Novim granicama kineske filozofije* (eds.) Nevad Kahteran i Bo Mou, „Šahinpašić“, Sarajevo, 2010. (420 str., u tisku). *Nove granice kineske filozofije* (NGKF) je svezak koji uvodi kinesku učenost u području filozofije kroz komparativni angažman i suradivačku konverzaciju ne samo u BiH nego i širu regiju (ex-jugoslavenskih država), pokrivajući dosta širok spektar razdoblja i tema te koristeći niz metodoloških i teoretskih pristupa uključenih autora iz Kine, ali i svijeta.

U tom smislu, naročita je radost vidjeti da se izražava dobrodošlica ovog puta i kineskoj filozofiji na najnovijoj njezinoj granici: Bosni i Hercegovini. Želimo već u uvodniku ovog rada skrenuti pozornost na potrebu uspostave tješnjeg dosluha između islamske i budističkih filozofija, te napose konfucijanstva i daoizma, i to ne samo kod nas u regiji nego i općenito u svijetu, uobzirujući činjenicu da je ovaj link u muslimanskom kontekstu uspostavio već treći halifa 'Uthmān (Osman), 651. godine po Kristu, dakle svega dvadesetak godina nakon smrti poslanika Muhammeda (a.s.). Sukladno literaturi, Sa'd ibn Abī Waqqās je bio upućen tadašnjem kineskom caru iz Tang dinastije, koji je dao u čast Poslanika sagrađiti prvu džamiju u Kini.

U međuvremenu, kineska je filozofija već s kraja devetnaestog stoljeća iskusila intenzivnu kreativnu transformaciju, a suvremena je kineska filozofija razvila sofističke pozicije u mnogim područjima filozofije i otpočela je da reinterpretera kompleksno naslijeđe svojeg antičkog razdoblja, pokazujući kineska stajališta o čovjeku i zbiljnosti. Otuda, očito da se i u našem balkanskom kontekstu obistinjuju riječi profesora Chenga iz našeg razgovora objavljenog u sarajevskoj reviji "Odjek" (proljeće 2007) o tome da je komparativna filozofija aktualni trend i da će filozofija postati sve više i više komparativna jer će postati sve više i više otvorena i sve više i više interkulturalna, interkontekstualna, transtekstualna, te prema tome sve više i više ukorijenjena u temeljnom smislu ljudske zajedničkosti, koja dopušta pluralistički pristup i izražavanje, međutim koja jednako tako poziva komparativnoj procjeni i evaluaciji među njima u terminima novoizraslih vizija istine i vrijednosti. Definitivno je imperativ da se moramo pozabaviti ovim novim megatrendom².

Ovo je bio ključni razlog zbog kojeg smo inicirali ovaj pionirski projekt s profesorom Bo Mouom kako bismo uveli najnovije izvanredno znanje u filozofskim studijama kineske filozofije u filozofski krug ex-jugoslavenskih zemalja (tj. regiju bosanskog/srpskog/hrvatskog područja što dijeli gotovo istu vrstu jezika) u svrhu istraživanja kako filozofske ideje i pristupi iz ovog područja (kao što je islamska filozofija) i one iz

² Vidjeti On-cho Ng, *The Imperative of Understanding: Chinese Philosophy, Comparative Philosophy, and Onto-Hermeneutics* (Acpa of Chinese and Comparative Philosophy) (Acpa Series of Chinese and Comparative Philosophy), Global Scholarly Publications, 2008.

kineske filozofske tradicije mogu učiti jedne od drugih i dati združeni doprinos zajedničkom filozofskom poduhvatu.

* * *

O kinesko-muslimanskom kanonu „Han Kitaba“ osobno sam imao priliku da se obavijestim kroz radove profesora S. H. Nasra, o kojemu sam svojedobno na Univerzitetu u Sarajevu odbranio doktorsku disertaciju³, te napose takve autore kao što su: Sachiko Murata, William Chittick, Tu Weiming i Zvi Ben-Dor Benite, kao i čitav korpus sve više rastuće literature i povezanih autora-komparativista u ovoj oblasti⁴. Profesor Nasr je najistaknutiji muslimanski filozof u svijetu, Tu Weiming sa Sveučilišta Harvard je vodeći ekspert o kineskoj misli i napose neokonfucijanstvu u SAD-u, William Chittick je ekspert za klasične arapske i sufijske tekstove, dok je Sachiko Murata (oboje profesori na SUNY-ju) savršeni link među njima.⁵ Voljom Neba, upravo je profesor Nasr okupio ovaj istraživački tim učenjaka u produbljivanju „civilizacijskog dijaloga“ i „ekumenske vizije“.

³ Nevad Kahteran, *Perenijalna filozofija (Sophia Perennis) u mišljenju René Guénona, Frithjofa Schuona i Seyyeda Hosseina Nasra*, El-Kalem, Sarajevo, 2002, 319 str.

⁴ Primjerice, vidjeti sljedeće nedavno izašle publikacije Harvard-Yenching instituta u izdanju Harvard University Pressa:

- Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China* (2005, 400 str.);
- Peter K. Bol, *Neo-Confucianism in History* (2008, 450 str.);
- Jay Dautscher, *Down a Narrow Road: Identity and Masculinity in a Uyghur Community in Xinjiang China* (2009, 350 str.);
- Dru C. Gladney, *Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic* (1996, 493 str.);
- John Makeham, *Lost Soul: "Confucianism" in Contemporary Academic Discourse* (2008, 425 str.).

Harvard-Yenching institut je osnovan 1928. i nalazi se na Sveučilištu Harvard.

⁵ Sa zadovoljstvom ističem činjenicu da su Sachiko Murata i njezin uvaženi suprug William Chittick napisali predgovor i pogovor mojoj knjizi *Rumijeva filozofija Ljubavi / Rumi's Philosophy of Love*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007, dok je profesor Tu Weiming jedan od suradnika spomenutog sveska, zapravo koeditorijala s profesorom Bo Mouom, koji je posvećen kineskoj filozofiji.

Ovaj naš sadašnji projekt *NGKF* zapravo ustanovljuje efektivnu platformu za šire mjesto odakle se pruža dobar vidik i tvori suštinsko polazište za značajan poduhvat intertradicijskog konstruktivnog angažmana između kompleksnih filozofskih tradicija bosanske/srpske/hrvatske regije i kineske filozofske tradicije i ovaj kraći rad je samo ukazivanje u tom pravcu. Naime, razumijevanje strategije konstruktivnog angažmana u studijama kineske filozofije, specifično govoreći, i intertradicijskih filozofskih istraživanja, općenito govoreći, otuda je stanoviti ključ da se shvate suštinski sadržaji i metodološki značaj sadašnjeg projekta.

Sukladno Bo Mou, fokus leži na novim granicama suvremenih filozofskih studija kineske filozofije. Metodološki identitet ovih novih granica filozofskih studija kineske filozofije može biti okarakteriziran u pojmovima njihove zajedničke orijentacije konstruktivnog angažmana. Ova orijentacija konstruktivnog angažmana u filozofskim studijama kineske filozofije⁶, izražena na jednostavan način, ima dva naglaska: 1) ona naglašava *filozofiranje* preko refleksivne kritike (uključujući samokritiku) i argumentaciju umjesto pukog pisanja historije kineske filozofije samo zbog arheološkog zanimanja, ili historijske deskripcije; 2) ona naglašava *filozofiranje u globalnom kontekstu* kako bi dala združeni doprinos skupa s različitim pristupima iz drugih tradicija i/ili stilova filozofiranja prema zajedničkom filozofskom poduhvatu umjesto razmatranja studija kineske filozofije kao automatski ideološkog sustava. Ova dva naglaska su središnja dva pitanja općenite strategije konstruktivnog angažmana komparativne filozofije kako je shvaćena na filozofski zanimljiv način. Ukratko govoreći, strategija konstruktivnog angažmana komparativne filozofije istražuje kako, preko refleksivne kritike (uključujući samokritiku) i argumentaciju, različiti modeli mišljenja, metodološki pristupi, vizije, uvidi, suštinska stajališta, ili konceptualni i objašnjavajući resursi iz različitih filozofskih tradicija i/ili različitih stilova/orijentacija filozofiranja (unutar jedne tradicije ili iz različitih tradicija) mogu učiti jedni od drugih i zajednički doprinijeti našem razumijevanju i razmatranju niza pitanja, tema ili predmeta od filozofskog značaja, koji mogu biti od zajedničke važnosti kroz prikladnu filozofsku interpretaciju i/ili sa šire filozofske povoljne pozicije.

⁶ Vidjeti web-stranicu ovog internacionalnog časopisa:
<http://www.comparativephilosophy.org>

U ovom smislu i do ovog opsega, metodološka orijentacija konstruktivnog angažmana novih granica filozofskih studija kineske filozofije može biti suštinski promatrana kao metoda konstruktivnog angažmana komparativne filozofije. Strategija konstruktivnog angažmana komparativne filozofije jest da u biti ujedinjuje različite nove granice suvremenih filozofskih studija kineske filozofije koje su oslovljene u ovome svesku kao njegov fokus; strategija konstruktivnog angažmana komparativne filozofije je da u biti dovede u vezu sadržaje ovog sveska do filozofskog interesa i zanimanja filozofskog kruga regije bosanskog/srpskog/hrvatskog područja; strategija konstruktivnog angažmana komparativne filozofije nagovještava svijetlu budućnost uzajamnog razumijevanja i združenog doprinosa različitih filozofskih tradicija zajedničkom filozofskom poduhvatu. Zbilja, potvrđujući ovaj nalaz profesora Bo Moua, neobično je filozofski zanimljivo i značajno istražiti kako kroz konstruktivni angažman između bosanskih/srpskih/hrvatskih i kineskih filozofskih tradicija oni mogu učiti jedni od drugih i dati zajednički doprinos nizu pitanja, ili tema od filozofske važnosti.

Zapravo, Bo Mouova *History of Chinese Philosophy / Historija kineske filozofije*⁷ naslanja na tri ranija pionirska rada o kineskoj filozofiji u dvadesetom stoljeću: Hu Shihovo koje se pojavilo 1919., Fung Yu-lanovu dvotomnicu objavljenu 1930. (koja je prevedena i kod nas u regiji)⁸ te Lao Sze-kwangov rad objavljen 1982. godine. Prva dvojica su rekonstruirala kineske klasike sukladno američkom pragmatizmu, dok je treći usvojio kantijanski i hegelijanski racionalizam kako bi analizirao i razriješio pitanja iz kineske filozofije.

* * *

Dao Muhammedov: kulturna historija muslimana u kasnoj carskoj Kini dokumentira islamsko-konfucijansku školu učenosti, koja se razvila uglavnom u delti Yangzi, i to tijekom 17. i 18. stoljeća. Crpeći iz prethodno neproučavanih materijala, ova studija rekonstruira mrežu muslimanskih učenjaka koji su odgovorni za stvaranje i cirkuliranje golemoga korpusa

⁷ Routledge, 2009, 614 str. (Routledge history of world philosophies).

⁸ Fung, Yu-Lan, *Istorija kineske filozofije*; urednik Miloš Stambolić [preveo Branko Vučićević], Biblioteka Sazvežđa; knj. 29; Impresum: Beograd, Nolit, 1971, str. 412.

kinesko-islamskog pisanog materijala – tzv. *Han Kitaba*. S takvom pozadinom nastanka Manchu Qing dinastije, ovo djelo pokazuje kako je stvaranje ovog korpusa, te znanstvena mreža koja joj je dala porporu, nastala u kontekstu intenzivnog dijaloga između muslimanskih učenjaka, njihovog kineskog društvenog konteksta, te kineskih carskih upravitelja.

Rušeći ideju o tome da je participacija u kineskoj kulturi iziskivala zatiranje svih drugih identiteta, ova knjiga nudi uvid u svijet grupe učenjaka koji su osjećali da je njihovo proučavanje islamskih klasika stvorilo zakonitu „školu“ unutar kineskog intelektualnog pejzaža. Ovi ljudi nisu bili prvi muslimani koji su poznavali kineske klasike. Međutim, oni su bili prvi koji su se izražavali specifično kao *kineski* muslimani i koji su stvorili temeljne mitove koji su dali smisao njihovom mjestu unutar islamske i kineske kulture. Ova knjiga slijedi proces kojim su oni to uradili, te daje doprinos narastajućem historiografskom korpusu o kasnoj imperijalnoj Kini, koji pokušava da segne preko raspolučene paradigme „sinificiranja“ (izučavanja kineskog društva, povijesti, kulture i jezika). Zanimljivo je spomenuti da kolega Benite u istom serijalu uskoro izdaje svoju novu knjigu *Crescent China / Srpolika Kina*.

Nadalje, popunjavajući ovu prazninu u istraživanju islamsko-konfucijansko-daoističkih relacija, Muratino djelo *The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms / Učiteljstvo Liu Zhija: islamska misao u konfucijanskim pojmovima*⁹ nastavak je istraživanja koje je započela sa *The Tao of Islam: A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought / Tao islama: priručnik o rodnim relacijama u islamskoj misli*¹⁰, koje je nastavila sa *Chinese Gleams of Sufi Light / Kineske zrake sufijskog svjetla*¹¹ – djelom koje prvi put u zapadnjačkim jezicima istražuje način na koji su muslimanski kineski učenjaci adaptirali

⁹ Harvard University Press, 2009, str. 678.

¹⁰ State University of New York Press (1992, str. 397): temeljni muslimanski koncepti o vrhovnoj zbilji, kozmosu i ljudskoj duši u svjetlu korelativnog mišljenja (“korelativne kozmologije” i “korelativne antropokozmologije”) koje je tipično za kinesku intelektualnu tradiciju i jednako tako za izgradnju mostova s nezapadnjačkim civilizacijama.

¹¹ State University of New York Press (2000, str. 280): sumiranje jedinstvene mješavine konfucijanstva i islama koja je nastala u Kini u 17. stoljeću te nuđenje jedne duboke interpretacije konfucijanskih i islamskih tradicija, bez zapadanja u sinkretizam.

kinesku tradiciju za svoje potrebe tijekom 17. i 18. stoljeća i koje pokazuje kako su oni asimilirali konfucijanska učenja i neokonfucijansku metafiziku, kao i budizam i daoizam u islamsku misao, odnosno kako su kineski muslimani razumijevali i prakticirali islam prethodnih četrnaest stoljeća. Otuda, kroz nju nam se približuju tri velika učenja: konfucijanstvo, budizam i daoizam.

Međutim, za razliku od napora isusovca Mattea Riccija (1552-1610)¹² (velikog apostola Kineza, koji je iskazao revnost u evangelizaciji kineskog naroda, prigodom čije 400. obljetnice se upravo održavaju brojne priredbe u čast ovog genija inkulturacije kršćanstva, primjerice međunarodni skup naslovljen kao „Znanost, razum i vjera. Genij Mattea Riccija“, kao poticaj da se njegov izvorni kalup primijeni u međukulturalnome sučeljavanju – prema Radio Vatikanu), Liu Zhi i ostali kineski muslimanski pisci islamskih tekstova koji su postali poznati kao „Han Kitab“¹³ konstruirali su kroz ovu sintezu konfucijanskog i islamskog učenja svoju vlastitu teologiju na temelju filozofije Principa i smatrali su je kontinuiranim izvorom inspiracije za svoje filozofiranje, što je

¹² Mattea Riccija iz rodne Macerate roditelji su poslali u Rim na studij prava, a on je 1571. stupio u isusovački novicijat. Tijekom studija filozofije i prirodnih znanosti zamolio je poglavare da ga pošalju u misije. To mu je bilo i omogućeno. U Goi je studirao teologiju te je 1580. zaređen za svećenika. Zatim je poslan u Maccao, odakle je 10. rujna 1583. godine ušao u Kinu s O. Ruggierijem. Dobro je naučio kineski jezik pa je mogao pisati knjige i držati predavanja o prirodnim znanostima, matematici i zemljopisu, kao i o kršćanstvu, što je Kineze zanimalo. Nekoliko puta mijenjao je boravište dok nije, na carev poziv, došao 1601. u Peking. Intuitivno je osjetio da je jedina prava misijska metoda inkulturacija. Posve se prilagodio kineskim učenjacima mandarinima. Cijenio je kinesku kulturu, filozofiju i religiju. Uočio je povezanost konfucijanizma i kršćanstva te uveo obrede na kineskom. Postao je most između dviju međusobno nepoznatih kultura. Kini je donio zapadne znanosti i kršćanstvo, a Zapadu nove znanstvene spoznaje o Kini, te omogućio dijalog i međusobno obogaćivanje. Kinezi ga zovu Li Madou, smatraju ga najuglednijim strancem koji je ikad boravio u Kini, dolaze na njegov grob, a uvršten je i u kinesku nacionalnu enciklopediju (Vladimir Horvat u: **Obnovljeni život**, Vol. 57, No. 4, prosinac 2002).

¹³ Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China*, Harvard East Asian Monographs 248, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005, xii, 280 str. – istraživanje o tome kako su kineski muslimani 17. i 18. st. napisali tekstove koji će postati poznati kao „Han Kitab“ – nešto poput kinesko-islamskog kanona.

nesumnjiv doprinos neokonfucijanskoj misli iz komparativne filozofske perspektive. Zapravo, Ricci je bio konfucijanski kršćanin, ili izvanjski konfucijanac a iznutra kršćanin, dok su islamski učenjaci odgovorni za „Han Kitab“ (Wang Daiyu, Ma Zhu, Liu Zhi, Ma Dexin i ostali), koji su porodili islamsku misao u konfucijanskim terminima, tj. originalnu islamsku teologiju u klasičnom kineskom jeziku (Muratina karakterizacija!), gdje je pored arapskog i jezikâ koji koriste arapsko pismo – perzijskog, turskog i urdu – sada i kineski jezik jednako tako mogao udovoljiti ovoj sofisticiranoj zadaći u 17. i 18. stoljeću, što jednostavno znači da je islam daleko više od pukog regionalnog fenomena u filozofiji. Samim time postignuće Mattea Riccija i nije bilo toliko iznimno budući da su muslimani bili odmah iza ugla! Zbilja, Ricci i Wang Daiyu su bili suvremenici i obojica su živjeli u Nanjingu u isto vrijeme, a razlika u pristupu se ogleda u tome da je Riccijev katolicizam bio temeljito različit u ovom pogledu. Imanentna transcendencija prije negoli radikalna transcendencija je potertana u tom smislu što je „posve drugi“, oblik apsolutne drugosti, nagnao pak Riccija da odbaci filozofiju Principa koju su prihvatili svi neokonfucijanski učitelji. Dakle, dok su neokonfucijanci uzeli „imanentnu transcendenciju“ kao nešto što se samo od sebe razumije i kao dio autentične transmisije Konfucijevog i Mencijevog puta, Ricci je u svojoj hegemonističkoj lukavštini bio neumoljiv da to obori. Nausprot tomu, pisci „Han Kitaba“ su zaključili kako i konfucijanska i islamska mudrost ukazuju u istom pravcu i da dolaze do istog zaključka, što je zauzvrat omogućilo da izvedu originalna i sustavna istraživanja u „antropokozmičku“ viziju jedinstva između Neba, Zemlje i čovjeka, tj. islamsko-konfucijansku simultanost i sinkroničnost. Naime, oni su bili ubijedeni da su Konfucije, Mencije, neokonfucijanski učitelji te sufijski mislitelji zapravo jednako tako bili tražitelji Istine i Zbiljnosti. No, i pored činjenice da su preferirali zajedničkost, tj. da islam i konfucijanstvo dijele vjeru u ljudsko napredovanje, nisu ostali slijepi za razlikovnosti među njima.

Nažalost, učiteljstvo Liu Zhija (1670-1724) i ostalih muslimanskih kineskih učenjaka, tj. „islamska misao u konfucijanskim pojmovima“, odnosno „antropokozmička“ vizija jedinstva između Neba, Zemlje i čovjeka, ostalo je ležati postrance sve do konferencije na Harvardu koju su 1994. zajednički organizirali profesor S. H. Nasr i Tu Weiming, a čiji je nastavak održan u martu 1995. na University of Malaya u Kuala Lumpuru

u organizaciji Osmana Bakara i pod pokroviteljstvom Anwara Ibrahima¹⁴, te na kojoj je raspravljano o odnosu između islamske i kineske misli i civilizacije i značaju postojanja islamskih djela u neokonfucijanskom jeziku i nastanku intelektualne struje u Kini koja je nazvana „Han Kitab“. Naime, interakcija između islamske i hinduističke te budističke misli je dobro poznata iako muslimanski učenjaci nisu koristili sanskrit u Indiji za promicanje svojih ideja. Nasuprot tomu, u Kini su muslimanski učenjaci zbilja pisali na kineskom jeziku.

* * *

Sachiko Murata u svojem djelu *Tao islama* koristi gender ideje u islamu kako bi istraživala u komparativnom religijskom okviru duhovnu kozmologiju koja se temelji na ženskom i muškom principu. Sukladno ovoj tradicionalnoj perspektivi, kozmos oko nas te napose ljudsko biće manifestiraju neku vrstu sjenke Božijih atributa. Stoga je skrajnja svrha proučavanja kozmosa i ljudskog sopstva da se naučimo prepoznavati manifestacije božanske prirode. Sufije su korelirali ove atribute na dva načina, tj. one uzvišenosti, strahopoštovanja, kazne itd. te one ljepote, bliskosti, milosti, kao i kažnjavanja. Dakle, *jalāl* (uzvišenost) i *jamāl* (ljepota) su analogni *yin*u i *yang*u kineskih radova, dok je Bog kompatibilan s vječitim Daom („Putem“). Međutim, kako bi učinio Svoje *yang/jamāl* i Svoje *yin/jalāl* atribute manifestnim, Bog stvara unutar kozmosa i ljudske prirode parne odnose *yang*a i *yina*, *jalāl-jamāl*: nebo i zemlja, intelekt i duša, duh i priroda, čovjek i žena. Stvari u kozmosu manifestiraju ove odnose prirodno, dok ljudska bića, budući da posjeduju slobodu, počesto nagrđuju ove relacije, uz *yin* elemente koji se bune protiv *yang*a i *yang* elemente koji zaboravljaju svoj *yin* odnos prema Bogu i vrše pak tiraniju nad *ynom*. K tomu još, sufijski autori uočavaju da je Božija Esencija, odvojito od svojeg odnosa s kozmosom, nalik istinskom Daou, misteriozna i skrta od pogleda te otuda u apsolutnom smislu feminilna. Usto, razumijevanje Božije *yin/jamāl* naravi uvijek mora biti ezoterijsko

¹⁴ *Islam and Confucianism: a civilizational dialogue* / edited with introduction by Osman Bakar; co-editor, Cheng Gek Nai, Kuala Lumpur: Published and distributed for the Centre for Civilizational Dialogue of University of Malaya by University of Malaya Press, 1997, viii, 232.

razumijevanje, i to u usporedbi sa egzoterijskim razumijevanjem Boga kao *yang/jalāl*. Sukladno Murati, ovo je doprinos korelativnom mišljenju koje sagledava svijet oko i unutar nas samih kao ključeve za spoznaju Boga i ovo je doprinos dugoj tradiciji poboravljene duhovne kozmologije na Zapadu.

Dakle, Murata ovim djelom nudi raznoliku antologiju islamskih učenja o prirodi i odnosu između Boga i svijeta, svijeta i ljudskog bića, te ljudskog bića i Boga. Fokusirajući se u ovom djelu na gender simbolizam, ona zapravo pokazuje da muslimanski autori često analiziraju božansku zbiljnost i njezinu povezanost s kozmosom i ljudskim područjem, uz pogledanje ka komplementarnosti ili polarnosti principa koji su analogni ovoj kineskoj ideji *yina* i *yang*.

Procjenjujući da je minimalni broj muslimana u Kini između 15 i 20 miliona, te da islamska historija u Kini seže unazad do 7. stoljeća i da je uglavnom pod utjecajem perzijskog islama, Kina je bila jedna od najizoliranijih predstraža islama i mjesto iznimno bogate domaće civilizacije, koja, sukladno ovim autorima, mora biti dodatno istraživana. Otuda nije iznenađujuće što su kineski muslimani pisali na kineskom jeziku, ali jest činjenica da su to počeli činiti tek u 17. stoljeću. Naime, kineski muslimanski autori su morali koristiti kineske riječi kako bi iskazali islamske ideje, a svaka od ovih riječi je imala svoje konotacije u jednoj od kineskih tradicija – konfucijanstvu, taoizmu i budizmu – i ova praksa je bila bez presedana u islamskoj literaturi.

Godine 1997/98. Murata je dobila stipendiran boravak na Harvard-Yenching institutu kada je pod izravnim mentorstvom profesora Tu Weiminga proučavala djela gore spomenutih kineskih muslimanskih autora. Kao rezultat ove suradnje pojavilo se značajno djelo *Chinese Gleams of Sufi Light / Kineske zrake sufijskog svjetla*, koje je postalo prekretnom studijom u komparativnoj filozofiji, misticizmu i religiji u pogledu islamskih i kineskih tradicija. Međutim, tek tada su sami istraživači uvidjeli značaj studioznijeg proučavanja „Han Kitaba“. Stoga i posvemašnje skretanje pozornosti na vrlo utjecajno djelo učitelja ove škole iz 17. stoljeća Liu Zhija *Tianfang xingli* („Priroda i princip u islamu“), koje je dovršeno 1704. Otuda Muratino djelo *The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms / Učiteljstvo Liu Zhija: islamska misao u konfucijanskim pojmovima* zapravo predstavlja višegodišnji napor na prijevodu i izučavanju Liu Zhijevog djela i objašnjenju njegovih

metafizičkih i kozmoloških ideja kroz upotrebu brojnih dijagrama koji su vjerojatno namjeravani tako da ukažu na „vizualni genij“ kineske kulture, međutim oni nas neodoljivo podsjećaju na muslimanske autore poput Braće čistote (Ikhwān al-Safā') Ibn 'Arabīja i Sayyida Haydara Āmulīja.

* * *

Završavajući ovaj kraći rad o uspostavi ovdje zagovarane platforme, tek riječ-dvije o onome što se naziva Liu Zhijevom *Tianfang trilogijom*, koju sačinjavaju:

- 1) *Tianfang xingli* („Priroda i princip u islamu“), dovršeno 1704., djelo koje se fokusira na ono što se u arapskom naziva *usūl al-dīn*, religijski principi, temeljni članci islamskog vjerovanja;
- 2) *Tianfang dianli* („Islamska pravila o ponašanju i pristojnosti“), knjiga koja se pojavila 1710. i koja govori o ograncima i aplikacijama (*furū' al-dīn*), tj. *Tianfang xingli* se bavi islamskim svjetonazorom, a *Tianfang dianli* praksama koje omogućuju ljudima da se usklade s tim svjetonazorom.
- 3) *Tianfang zhisheng shilu* („Život Poslanika“) dovršena je 1724. godine.

Ove tri knjige uzete zajedno tvore organsko jedinstvo: *Tianfang xingli* objašnjava Put (*dao*), *Tianfang dianli* objašnjava učenje (*jiao*), a *Tianfang zhisheng shilu* izlaže duboko porijeklo učenja o Putu. Pod „učenjem“ Liu Zhi je označavao praktične religijske instrukcije; Put je Put Neba koji leži u osnovi praktičnih instrukcija; a „duboko porijeklo“ ukazuje na čudesno utjelovljenje Muhammedovog učenja i puta. Zapravo, ova tri stupnja su u skladu s tradicionalnom trijedom *Šerijata* (Vjerezakona), *Tariqata* (staze koja vodi Bogu) i *Haqiqata* (Zbiljnosti, tj. samog Boga), a unificirajuća svrha Liuove trilogije pokazana je u samome naslovu koji svaki put započinje sa *tianfang*, „nebeski trg“ i „nebeski smjer“, gdje ova sama riječ čini se ukazuje na Ka'bu u Mekki, zapravo cjelokupnu islamsku tradiciju. Ovo je razlog prevođenja naslova kao: „islamski principi“, „islamske prakse“ i „mudro islamsko utjelovljenje“, gdje prvi objašnjava *Tariqat* u širem smislu kao područje vjerovanja, razumijevanja i probuđenja srca, drugi opisuje *Šerijat* kao prakse koje dopunjuju vjerovanje i koje su primjenjuju na svakodnevni život, a treći opisuje *Haqiqat*

kao utjelovljenje u čistim, karakternim osobinama, vrijednim aktivnostima i čudesnim shvaćanjima Vrhovnog Mudraca, osobe čiji praksis (običaj, navika, uzorni model) imitiraju svi muslimani i sve tri knjige oslovljavaju ono što je Liu oslovio na početku teksta, a što je prevedeno ovdje kao *tianfang xue*, „islamsko učenje“, sukladno čijim adaptacijama je bilo moguće Liuu izvesti sljedeći zaključak:

Ono što je zabilježeno u islamskim knjigama (*tianfang*) nije različito od onog u konfucijanskom kanonu. Pridržavanje i prakticiranje islamskih pravila o pristojnom i korektnom ponašanju je nalik pridržavanju i prakticiranju učenja starih učitelja i kraljeva (Liu Zhi, *Tianfang dianli*, str. 9).

I na kraju, Liuvov pristup se razlikuje od drugih islamskih učenjaka po tome što on oslovljava temeljne članke islamskog mišljenja neokonfucijanskom terminologijom i kategorijama. Pored njegove unutarnje metafizičke i filozofske vrijednosti, njegovo djelo je od neprocjenjive vrijednosti za razumijevanje toga kako su kineski muslimanski učitelji prekoračili religijske i civilizacijske granice te kako su stvorili harmoniju između ova dva različita intelektualna svijeta. Otuda je njegovo postignuće prepoznato kao sustavno, originalno i kreativno artikuliranje islamske filozofije u zlatnom razdoblju islama u Kini, a on sam kao duboko izvorište za kinesko islamsko intelektualno samodefiniranje, koje je obogatilo i protegnulo konfucijanski diskurs u nekoliko područja, i to daleko značajnije od jezuitskog postignuća, poglavito napora gore spomenutog Mattea Ricija, koji nedvojbeno posjeduje historijski značaj i ulogu. Jamačno, pobrojana literatura i studije u ovom kratkom radu, nadati se, potaknut će nova istraživanja i interpretaciju u komparativnom proučavanju religije i filozofije, kako u kineskim jednako tako i u islamskim studijama, na što već sada blagonaklono pogledamo.

Literatura:

1. Kahteran, Nevad & Bo Mou, *Nove granice kineske filozofije / New Frontiers of Chinese Philosophy*, Sarajevo 2010. (u tisku).

2. Murata, Sachiko, *The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms*, Harvard University Press, 2009.
3. Id., *Chinese Gleams of Sufi Light: Wang Tai-yü's „Great Learning of the Pure and Real“ and Liu Chih's „Displaying the Concealment of the Real Realm“*. Albany: State University of New York Press, 2000.
4. Id., *The Tao of Islam. A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought*. Albany: A State University of New York Press, 1992.
5. Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China*, Harvard University Press, 2005.
6. Murata, Sachiko & William C. Chittick. *The Vision of Islam*. New York: Paragon, 1994.